
ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА В. Й. БОРИСЕНКА

**ВОЛОДИМИР ЙОСИПОВИЧ БОРИСЕНКО
ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ НАУКИ І ТЕХНІКИ, ДОКТОР ІСТОРИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОР, ЗАВІДУВАЧ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ЕТНОЛОГІЇ ТА
КРАЄЗНАВСТВА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
(22.11.1942 Р. – 21.11.2022 Р.)**

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ЙОСИПОВИЧА БОРИСЕНКА

Борисенко Володимир Йосипович народився 22 листопада 1942 року на Полтавщині, в селі Федунка Гоголівського району. Початкову та середню освіту здобував спочатку в місцевій семирічній школі, а потім середній школі № 18 м. Полтави. Два роки працював на турбомеханічному заводі, згодом служив в армії. В 1969 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, отримавши диплом викладача історії та суспільствознавства. Наступні два роки працював вчителем історії та суспільствознавства в середній школі с. Шпитьки Києво-Святошинського району Київської області, після чого вступив до аспірантури кафедри історії України КДУ імені Тараса Шевченка. З 1974 р. почав працювати в Інституті історії АН УРСР на посаді молодшого, а згодом старшого наукового співробітника. В листопаді 1976 р. захистив кандидатську дисертацію «Сільська початкова освіта на Лівобережній Україні в 60 – 90-х роках ХІХ ст.» і отримав науковий ступінь кандидата історичних наук. Протягом 1980 – 1983 рр. очолював редакцію історичної літератури видавництва «Наукова думка», після чого повернувся у відділ історії феодалізму Інституту історії АН УРСР.

29 березня 1990 р. на основі рішення Вченої ради Київського державного інституту ім. М. Горького наказом ректора професора Миколи Івановича Шкіля на історичному факультеті було створено загальноінститутську кафедру історії України. Вже в травні 1990 р. першим її завідувачем став Володимир Йосипович. З цього часу почалась його науково-педагогічна і громадська діяльність як очільника першої в педагогічних вузах кафедри вітчизняної історії, понад 30-річне завідування кафедрою в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

З перших днів існування кафедри перед завідувачем постало з усією гостротою питання кадрів з відповідною базовою історичною освітою. Давалась взнаки багатолітня практика радянських властей зневаги до підготовки спеціалістів з історії України, страх перед озброєним об'єктивними знаннями власної історії народом. Але до початку літніх канікул 1990 р. був сформований кістяк колективу кафедри. Його становили молоді асистенти Богдан Іванович Андрусишин і Дмитро Миколайович Балан, кандидати історичних наук Оксана Леонідівна Коханова, доцент Іван Іванович Глизь. Новостворена кафедра стала колективом односторонців, що проявилось вже на перших порах її діяльності. Коли ректорат запропонував самій кафедрі визначитись з назвою, то викладачі без вагань зробили вибір. Назвали її «Кафедра історії України» замість «Кафедра історії Української РСР».

Період професійного становлення кафедри виявився найтяжчим. Як керівник, Володимир Йосипович відмовився від заявлених постулатів радянської історичної науки і зіштовхнувся з проблемою відсутності необхідної кількості об'єктивних праць з історії України. Одночасно з'явилась нова небезпека, яка полягала в небувалому тиражуванні дилетантських публікацій з історії України, які просто

дискредитували її в очах читачів. Постало найгостріше завдання – вберегти студентів від таких антинаукових писань.

У підготовці нормативних курсів викладачі почали використовувати насамперед заборонені раніше праці видатних українських вчених В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, нові наукові розробки співробітників Інституту історії АН України В. Смолія, О. Рєєнта, В. Кульчицького, В. Борисенка, Ю. Терещенка та інших, де ще наприкінці 80-х років почалось активне переосмислення вітчизняної історії. Вони доповнювались також газетними публікаціями відомих вчених, які дозволяли оперативно реагувати на недостатньо висвітлені у наукових виданнях проблеми історії України.

Свій перший 1990/1991 навчальний рік кафедра почала з власною програмою та планами семінарських занять з історії України, які відповідали останнім досягненням тодішніх історичної та інших суспільних наук. Одночасно велась підготовка власного курсу профільної для кафедри навчальної дисципліни. Головним завданням кафедри завідувач поставив формування у студентів національної свідомості, любові до України і несприйняття панівного режиму.

В. Й. Борисенко зорієнтував викладачів проводити заняття з державницьких позицій і на інших факультетах вузу, що викликало у декого і побоювання, і навіть невдоволення. Але кожен викладач працював з впевненістю у власній правоті і за принципом – «за нами стоїть кафедра». І це відповідало дійсності. Зміст викладання історії України викладачі на чолі з Володимиром Йосиповичем обговорювали в обстановці творчої дискусійності та відвертості. Часто такі обговорення затягувались допізна, викладачі повертались додому хоч і зморені, але збагачені науковими новаціями і вірою в торжество початої справи.

Тоді ж, в 1990 р. В. Й. Борисенко захистив докторську дисертацію «Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст.», а через два роки отримав вчене звання «професор по кафедрі історії України».

Своєрідним випробуванням стали серпневі події 1991 р. На знак протесту проти дій функціонерів з верхівки КПРС члени кафедри загальними зборами ухвалили рішення про колективний вихід з рядів партії, брали активну участь в акціях громадськості України стосовно її державної незалежності. Завідувач і члени кафедри були під стінами Верховної Ради у рядах мітингувальників. Щиро вітали історичне рішення Верховної Ради 24 серпня 1991 р. про державну незалежність України і роз'яснювали її необхідність своїм слухачам та читачам. Організовували і брали безпосередню участь в студентських виступах восени 1991 р., в кампанії про проведення всенародного референдуму стосовно виходу України зі складу СРСР.

Творчий потенціал викладачів виявився досить потужним, і за короткий час кафедра досягла помітних результатів у науково-методичній та викладацькій роботі. Вже в 1990 – 1991 рр. було підготовлено новий лекційний курс. На історичному факультеті його читали завідувач кафедри доцент В. Й. Борисенко (давній-новий періоди) і старший викладач Б. І. Андрусишин (новітній період). На інших факультетах інституту (педагогічному, філологічному, фізико-математичному, природничо-географічному) новий курс лекцій вели І. І. Глизь, Б. І. Андрусишин, А. В. Денисенко, О. Л. Коханова, Д. М. Балан.

З ініціативи професора В. Й. Борисенка кафедрі вдалось пробудити живий інтерес до історії України й серед студентів неісторичних факультетів. Була

запроваджена практика їх консультацій на кафедрі, куди вони прибували з усього інституту, готували доповіді й писали наукові роботи з історії України. На дефектологічному факультеті з ініціати́ви доцента кафедри Б. І. Андрусишина при підтримці завідувача було введено державний іспит з історії України, небувалий акт у навчально-виховному процесі всієї України.

Одним з найважливіших напрямків роботи кафедри її завідувач вбачав у методичному забезпеченні викладання профільної дисципліни. При підготовці програм велись жваві дискусії навколо багатьох проблем вітчизняної історії – походження українського народу і національної держави, злочини тоталітарної системи, голодомори, репресії, роль українських політичних партій, ОУН та УПА, дисидентський рух і т. п. Довелось опрацьовувати масу раніше забороненої літератури, широко користуватись бібліотекою діаспори. В таких умовах поступово народжувався вже легендарний посібник Володимира Йосиповича – «Курс української історії». Він став своєрідним науково-методичним проривом у педагогічній роботі вищих навчальних закладів, починаючи навіть з самої назви праці. До цього часу в Україні не існувало терміну «української історії», після чого він став вживатися іншими істориками. Увесь курс пронизаний ідеєю безперервності історії українського народу з найдавніших часів і до початку XX ст. У ньому були спростовані заяложені ярлики російської імперської та радянської історіографії стосовно походження українського народу, визначено етапи його розвитку. Зроблені нові оцінки київського періоду вітчизняної історії, які на той час найповніше відповідали прогресивним напрямкам вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Чи не вперше в тогочасних підручниках було введено матеріал по литовському періоду розвитку українських земель, який трактувався як доба удільних князівств, що мали широку автономію в складі Великого князівства Литовського.

Володимир Йосипович став одним із творців нової концепції історії України XVII – XVIII ст., яку він почав розробляти ще під час роботи у відділі історії феодалізму Інституту історії АН України і в подальшому працював над нею багато років. Ще в наприкінці 80-х років XX ст. ряд українських дослідників, серед яких був і В.Й.Борисенко, ініціювали спростування положень горезвісних «Тез про 300-ліття возз'єднання України з Росією», що давили історичну науку в Україні й не давали їй розвиватися по справжньому. Замість положень про визвольну війну українського народу 1648 – 1654 рр. за возз'єднання України з Росією професор В. Й. Борисенко увів положення про війну за визволення України від польсько-шляхетського панування і створення Української козацької держави. Абсолютно новою стала заміна автором терміна «визвольна війна» терміном «визвольна революція», що більш чітко відображав характер кардинальних перетворень в Україні з 1648 р. Вже перші авторські публікації кінця 80 – початку 90-х років викликали невідомий інтерес професійних істориків як в Україні, так і за її межами. Цю ідею сприйняли провідні фахівці з історії України раннього нового часу В.Смолій, Н.Яковенко, Ю.Мицик, В.Степанков, які багато зробили для її розвитку. Кожен з них по-своєму визначав часовий діапазон, змістовну наповненість цієї події, але всі були єдині в оцінці її як революції. З того часу ідея про революцію середини XVII ст. поступово вкорінювалася у науково-педагогічну практику і сьогодні вже стала загальноприйнятною серйозними істориками, фахівцями по XVII – XVIII ст.

Володимир Йосипович був серед тих істориків, які цілеспрямовано та послідовно відновлювали історичну справедливість в оцінці діяльності гетьмана Богдана Хмельницького, показуючи його не борцем за возз'єднання України з Росією, за що його так розхвалювали імперські російські ідеологи, а творцем потужної Української держави. Водночас він активно спростовував звинувачення популістів в тому, що гетьман віддав Україну в залежність Московії, звідки й почалися всі її біди. Було доведено, що у дійсності в планах і діяльності Б. Хмельницького Московія залишалася тільки союзником у боротьбі з Польщею за свободу, соборність і незалежність України.

Разом зі своїм аспірантом А. Г. Бульвінським Володимир Йосипович впровадили в науковий обіг ідею про російсько-українську війну 1658 – 1659 рр., що підірвала і кардинально змінила імперську концепцію про братські відносини між росіянами і українцями. Вона переконливо довела агресивний характер Московської держави, його хижі методи у відносинах з сусіднім народом і одночасно високу політично-національну свідомість українців, їхню волю до незалежності й державної самостійності. Це мало послужити наочним прикладом для майбутніх поколінь українців у незмінності імперського ставлення свого східного сусіда й до інших народів.

Не менш важливими для наукових досліджень та формування суспільної думки були розробки В. Й. Борисенка по відновленню історичної справедливості стосовно гетьмана Івана Мазепи. Спростувавши надумані звинувачення імперськими ідеологами гетьмана у якійсь зраді, вчений зображував його дійсним патріотом України. Вперше в підручниковій літературі з використанням середньовічних правових норм було показано, що Мазепа мав всі юридичні підстави змінювати свій зовнішньополітичний курс, розривати Переяславський договір 1654 р. України з Московією й повертати її в Європу. В такому ж новаторському для того часу дусі була відтворена історія України і наступних періодів.

На початку 2000-х років коло основних наукових інтересів Володимира Йосиповича розширилося і охопило проблеми ролі української національної еліти в культурно-освітніх процесах в Україні XIX ст., а також участі учителів і сільської молоді в суспільно-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст. В своїх публікаціях він також приділяв увагу визначенню початкових етапів етногенезу українців і національному державотворенню на українських землях.

Активно розроблялася тематика, присвячена особистості М. П. Драгоманова, аналізу його наукової спадщини. Під керівництвом Володимира Йосиповича викладачами кафедри було підготовлено цілий ряд наукових статей, а до 175-річчя мислителя у 2011 р. видано окремий збірник «Теоретична спадщина М. П. Драгоманова в сучасних вимірах». Помітною подією в житті НПУ ім. М. П. Драгоманова стало створення під керівництвом професора В. Й. Борисенка кабінет-музею М. П. Драгоманова. Його експозиція яскраво відображає головні віхи життя видатного українського мислителя й користується значною популярністю не тільки в університеті, але й далеко за його межами.

З початку функціонування очолювана професором В. Й. Борисенком кафедра стала тим притягуючим центром, до якого потягнулися бажаючі розробляти вітчизняну історію на нових наукових принципах і методах. Від 1990-х – до середини 2000-х рр. кафедра була одним із визнаних центрів експертної оцінки

наукової якості дисертаційних робіт. Спираючись на науковий потенціал кафедри і авторитет її завідувача вона виступала провідною установою для численних докторських та кандидатських дисертацій із спеціальностей 07.00.01 – історія України та 09.00.011 – релігієзнавство. У цілому кафедра виступила провідною установою по кількох десятках докторських і кандидатських дисертацій, що знаменувало початок нового етапу підготовки патріотичного покоління фахівців з історії України.

Володимир Йосипович весь час інтенсивно займався науково-дослідною роботою. Його доробок становить близько 250 наукових праць, у тому числі 9 монографій, 18 навчальних посібників та понад 200 наукових статей.

У результаті його багаторічних індивідуальних досліджень та наполегливої різнопланової діяльності по підготовці молодих науковців склалася наукова школа професора В.Й.Борисенка «Соціально-національні проблеми історії України другої половини XVII – початку XX ст.». Тематика школи сформувалась на базі його багаторічних досліджень соціальних і національних процесів в Україні другої половини XVII – початку XX ст. Основу її визначили монографії «Соціально-економічний розвиток Лівобережної України другої половини XVII ст.» (К., 1986), «Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр.» (К., 2002), «Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст.» (К., 2006), «Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60 – 90-х років XIX ст.» (К., 2011). Вони та цілий ряд інших публікацій з соціально-національної проблематики відкрили нові напрямки в історичній науці, які розвивають і збагачують своїми дослідженнями учні професора. Так, під його керівництвом було захищено 35 докторських і кандидатських дисертацій – це ціла плеяда вчених для різних вузів України, зокрема Переяслава, Кропивницького, Житомира, Вінниці, Ніжина. Також Володимир Йосипович виступив опонентом на захисті понад 50 докторських та кандидатських дисертацій.

Професор В. Й. Борисенко виступив ініціатором, а очолювана ним кафедра стала базою створення спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання історії. Вона успішно діяла під керівництвом В. Й. Борисенка впродовж 2002 – 2003 рр.

Володимир Йосипович був ініціатором і одним із активних організаторів відкриття у 2004 р. спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 07.00.01 – історія України. Багато років був заступником голови цієї ради. Раді також було надано право приймати до розгляду та проводити разові захисти на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання історії. З 2009 р. спеціалізованій вченій раді було надано право проводити захисти не лише кандидатських, а й докторських дисертацій за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія.

Протягом тривалого часу В. Й. Борисенко входив до складу спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій зі спеціальності «Теорія та історія культури» при Київському національному університеті культури. Був постійним членом спеціалізованої вченої ради у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Григорія Сковороди.

Володимир Йосипович був багаторічним відповідальним редактором і укладачем «Наукового часопису НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки», який трансформувався з «Наукових записок НПУ імені М. П. Драгоманова».

В. Й. Борисенко добре знайий у багатьох інших вузах і наукових установах не тільки через свої публікації, але й безпосередньою роботою в них. У різний час він працював за сумісництвом в Інституті історії НАН України, Київському національному університеті культури, Славистичному університеті, Кримському гуманітарному університеті, Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Григорія Сковороди. Також довгий час був членом науково-методичних рад Міністерства освіти і науки по вищій та середній освіті, а також фахової ради Міністерства освіти і науки по акредитації та ліцензуванню вузів. Саме йому багато з колег завдячують за допомогу і об'єктивність при визначенні рівня викладання навчальних дисциплін історичного профілю.

Плідна праця В. Й. Борисенка належним чином поцінована у суспільстві. У 1999 р. його було обрано академіком Української академії історичних наук. За високі досягнення у дослідженні історії України та розвитку українського народу професора В.Й.Борисенка було нагороджено рядом державних, відомчих та громадських нагород. Він мав почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», був нагороджений численними відзнаками, серед яких виділяються: знак «Відмінник освіти України», Почесна грамота Верховної Ради, знак «Василь Сухомлинський», знак «Костянтин Ушинський», знак «За наукові досягнення» Міністерства освіти і науки України, Велика Золота медаль НПУ ім. М. П. Драгоманова «Михайло Петрович Драгоманов 1841 – 1895 рр.», Почесна медаль «185 років Національному педагогічному університету імені М. П. Драгоманова», Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого третього ступеня, Святих Кирила і Мефодія та Святого Миколи Чудотворця (Українська православна церква Київського патріархату) та ін.

Але, напевне, не менш важливою від них є глибока повага до професора В. Й. Борисенка його колег і друзів, всіх, кому пощастило працювати чи спілкуватися з ним на тривалому життєвому шляху.

Текст підготовлено на основі опублікованих матеріалів: Володимир Йосипович Борисенко. Біобібліографічний покажчик. До 40-річчя науково-педагогічної діяльності. Київ, 2011; Професор і сучасне суспільство. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. Київ, 2012. Вип. 9; Професор і суспільство. До 75-річчя професора Борисенка Володимира Йосиповича. Київ, 2017; Борисенко В. Створення та діяльність кафедри історії України. Київ, 2019.

Укладачі:

Світлана Олександрівна Візер,
завідувач кафедри історії та етнології України,
кандидат історичних наук, доцент,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Ірина Олександрівна Телегуз,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та етнології України,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова.